

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

О ТЕОРИЈИ АНТРОПОЦЕНТРИЗМА И СРПСКИМ ЈЕЗИЧКИМ ДАТОСТИМА

После осврта не само на то како наука данас гледа на теорију антропоцентризма, већ и на оне увиде у антропоцентрично устројавање синтаксичких конструкција који су објављени у нашим домаћим публикацијама, следи фокусирање једне досад занемариване теме, а то је сведочење лексичких факата о појмовној дистинкцији 'човек'/'остала жива бића', уз подсећање на чињеницу да су се, у говорној зони Шумадије, изрази *живојшња*, *живина* и *живинче* односили на све живе створове, па и на људе.

Кључне речи и појмови: универзалије, антропоцентризам као универзалија, метафоризовање глагола визуелних перцепција, метафоризовање глагола слушних перцепција, семантика шумадијских израза *живојшња*, *живина*, *живинче*.

Пред сам завршетак XX века у светској се науци дефинитивно учврстило уверење да је језик свуда, у свакој говорној средини, саздан тако да собом разоткрива, мада увек само донекле, објективну реалност овог света, а истовремено, али опет само донекле, да пружа и субјективну слику те реалности, коју су уобличице неидентичне специфичности људских култура и социјалних иновација.

Прихватање тог уверења у меродавним круговима светске научне јавности учинило је да податке које износе лингвисти с најбуднијом пажњом региструју и истраживачи другачијег стручног профила — логичари, психолози, антрополози, социолози... Пре двадесетак година они су мање више сви били првенствено заинтересовани за то да преко језика дођу до одговарајућих увида у тзв. *универзалије*, тј. у она универзално заступљена својства људског рода која се језичким путем испољавају. Године 1991. антрополог Donald Brown објавио је књигу с насловом *Human Universals* у којој су се, поред таквих опаски као што је та да су универзалног карактера човекове способности рангирања појава, успостављања кодекса учтивости и спознаја хумора,

нашле и напомене о томе да су се називи за такве појмовне датости као што су, на пример, садашњост, прошлост, будућност или годишња доба устројавале свуда у свету по идентичном принципу. Међутим, управо поводом те ауторове изјаве о универзалном устројавању назива за садашњост, прошлост и будућност, подигли су се, у одговарајућој стручној литератури, оправдани гласови критике. Наиме, језички стручњаци су упозорили на чињеницу да, кад се ради о исказивању будућности, један број говорних представника домородачких аустралијанских језика поступа управо супротно ономе што је иначе типично за остале говорне средине — служи се изразима који су пореклом речи са значењем 'леђа', 'позади'!

И многа друга некада чврсто укореењена убеђења о томе да је тај и тај изражајни поступак универзалног карактера били су, у ствари, потпуни промашаји, као што се накнадно утврдило. Поменућу овом приликом, тек примера ради, само два таква случаја.

Први случај:

На самом прагу деведесетих година претходног века, у својој књизи Sweetzer 1990, Eve Sweetzer је, имајући претежно у виду индоевропска језичка факта, изнела мишљење да је, по свему судећи, наш ментални живот по правилу повезан са чулом вида ("our mental life seems to be regularly linked with the sense of vision" — *op. cit.*, стр. 37), а та чињеница пружа собом прави одговор на питање зашто баш глагол семантизован у смислу 'видети' бива тако често коришћен и у значењу 'схватати', 'разумети', док се ништа слично не догађа с глаголима аудитивног лексичког значења.¹ Међутим, једну деценију касније сазнали смо, од аутора рада Evans and Wilkins 2000, да у домородачким језицима Аустралије управо глаголи са значењем слушних радњи метафоризују у том когнитивном смислу о којем је реч ("Australian languages recruit verbs of cognition like 'think' and 'know' from 'hear' not from 'see'" — *op. cit.* стр. 566).

¹ На исту ту семантичку појаву било је и касније осврта. Тако је, на пример, у својој књизи Classen 1993 (стр. 59), Constance Classen дала уверљиво објашњење разлике у метафоризовању глагола са значењем 'видети' и глагола са значењем 'слушати'. Гледање, напомиње она, намеће особи која гледа активно ментално процесуирање виђеног, а та околност врло лако отвара пут накнадном семантизовању визуелног глагола у смислу 'схватати', 'разумети'. При аудитивној перцепцији стање ствари је, међутим, овакво: човек чулом слуха прима туђе поруке којима се често повинује, па је то разлог због којег се баш послушност поставља у непосредну метафоричну релацију са слушањем.

Други случај:

Многи истраживачи, имајући у виду првенствено ону просечну европску језичку ситуацију на коју се примењује термин *Standard Average European*², у универзалије сврставају феномен антропоцентризма, тј. чињеницу, на одговарајући начин језиком одсликану, да људи доследно себе, односно своју људску биолошку врсту, издвајају као изузетну појавну категорију. Тако је, на пример, својевремено Анна Вierzbicka посебно нагласила: језичка семантизованост оличава собом човекову интерпретацију света, интерпретацију која је субјективна, која је антропоцентрична (“In natural language meaning consists in human interpretation of the world. It is subjective, it is anthropocentric” — Wierzbicka 1988, стр. 2). Међутим, већ тада када је та њена опаска публикована били су научној јавности доступни и истраживачки извештаји, приспели из неевропског језичког подручја, који су универзални карактер антропоцентризма стављали под сумњу. У књизи Dixon 1982, на пример, изнети су подаци о томе како језик *Dyirbal*, лоциран на североистоку Аустралије, морфолошким средством указује на различите семантичке типове именица, делећи их таквим начином на четири категорије, с тим што су у прву уврштене женске особе, вода и ватра,³ у другу мушке особе и сва покретна бића која нису људи, у трећу храна која се не састоји од меса, а у четврту све остало.⁴ Ипак, коначно растурање уверења о антропоцентризму као неоспорној универзалији целокупног људског рода обављено је тек пред сам крај претходног века. Тада су, наиме, у стручној литератури бивале све чешће информације као што је, на пример, следећа: афрички језик *ewe* нема чак ни одговарајућу упитну реч за разликовање људског створа од осталих живих бића, нити било каквим граматичким средством разликује живо од неживог (“Ewe is one of the few languages that lacks a human/nonhuman or animate/inanimate distinction in its grammar, even in interrogative words” — Aikhenvald and Dixon 1998, на стр. 58, нап. 6).

² Творац термина је Benjamin Lee Whorf — в. Whorf 1941.

³ Колико је дубок утисак на стручну јавност произвела таква категоризација речито говори чињеница да је своју познату књигу о томе шта све категоризовање исказано језиком открива о људском уму George Lakoff насловио *Women, Fire and Dangerous Things* (в. Lakoff 1987).

⁴ Кад је већ реч о необичном категоризовању, вреди се подсетити и чињенице да је, пет година пре тога, у часопису *Language*, Keith Allan упознао стручну јавност с том необичношћу да говорни представници индијанског језика Yucatec псе, коње и краве граматички обележавају као живе, а мраве и инсекте уопште као предметне појаве (“Yucatec dogs, cows and the like are in the animate class, but ants, beetles and their ilk are in the general inanimate class” — Allan 1977, стр. 299).

Сад, после свега што смо последњих година сазнали, ваљало би преиспитати да ли је баш сасвим тачно оно у шта се веровало, и у шта још многи верују, а то је да факта својствена језицима индоевропског порекла доследно собом потврђују неприкосновеност пресудне улоге антропоцентризма. Ово што следи намењено је таквом преиспитивању, а темељи се на увидима у српске језичке датости.

У нашој домаћој стручној литератури било је досад неколико посебних, а при том сасвим разложитих, осврта на антропоцентрично устројавање синтаксичких конструкција. Прва се с том темом, у часопису *Јужнословенски филолог*, огласила Jolanta Rokoszowa (Rokoszowa 1981) истичући како је за одговарајуће конституисање актива/пасива одлучујућа дистинкција јесте/није људски створ посреди (“Als grundsätzlich hinsichtlich der Kategorie Genus verbi erscheint die Einteilung, in der auf die eine Seite der MENSCH, auf der anderen alles, was NICHT DER MENSCH ist, stellt” — op. cit., стр. 25). Други прилог оличен је релативно скорашњим излагањем Зузане Тополињске (Тополињска 2002) која је, између осталог, нагласила следеће: „Новији радови из области когнитивне лингвистике и семантике текста показују да се примарни просторни односи темеље на појмовима ’блиско’-’далеко’, односно ’своје’-’туђе’, а то значи да су они субјективног карактера и да централну тачку оријентације представља човек — говорно лице“ — op. cit., стр. 3. А 2005. године, нижући у *Синтакси савременог српског језика* своје сваке пажње вредне опаске о томе шта све утиче на оформљење синтаксичких конструкција, Предраг Пипер је довитљиво објединио термином *антропоцентрични категоријални комплекс* све оне синтаксички изражене семантичке категорије „које се мање или више непосредно или посредно односе на човека и на разне стране његове делатности, говорне или неке друге. То су категорије персоналности, дијатезе..., модалности, апелативности, посесивности, социјативности и инструменталности“ (Пипер 2005, стр. 592).

Што се мог задатка овом приликом тиче, он ће се сводити на то да покушам дати одговор на следеће, досад у стручној литератури непостављено питање: како се, односно да ли се, и у домену српске лексике такође у најпунијој мери одсликава ментална доминација антропоцентризма?

Сусрет са писаним извештајима (објављиваним почев од друге половине XIX века) о томе које све речи служе у Шумадији исказивању људске појавне врсте, у контексту теме коју разматрамо, више је него поучан. Наиме, на том говорном подручју, записао је то још својевремено Глиша Елезовић (в. Елезовић 1932), *живошња* је назив живог створа. Захваљујући скупљеној лексичкој грађи, под одговара-

јућим одредницама, у РСАНУ, сазнајемо да се то исто значење везивало и за речи *живинче* и *живина*. „Живинче у Шумадији значи живо створење, уопште све што се креће“, обавештава нас, године 1949, писац Петар Ж. Петровић, док су из текстова Милана Ђ. Милићевића и Светолика Ранковића наведене следеће информације: „Истина у самој тој кући има 45 душа, али овде је било много друге живине, па и надничара, слугу, цигана“ (Милићевић); „Искупе се [ту] брате мој... сијасет свакојака живинчета (варошана, ћифтица, трговаца, сељака“ (Ранковић).

Слажући се с Christianom Lehmannom (в. Lehmann 1995, стр. 21) да је за науку корисно утврдити да ли је нека затечена, а посебно занимљива, изражајна појединост по себи *реновација* (*renovation*), тј. унеколико „реновирана“, од давнина постојећа језичка датост, или *иновација* (*innovation*), са жаљењем констатујем да, због недостатка одговарајућих података, Lehmannova дистинкција остаје неприменљива на разматране шумадијске лексеме.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Aikhenvald and Dixon 1998: Alexandra Y. Aikhenvald and R. M. W. Dixon, Dependencies between grammatical systems, *Language* Vol. 74, № 1, 1998, 56–78.
- Allan 1977: Keith Allan, Classifiers, *Language* Vol. 53, № 2, 1977, 285–311.
- Brown 1991: Donald E. Brown, *Human Universals*, New York 1991.
- Wierzbicka 1988: Anna Wierzbicka, *The Semantics of Grammar*, Amsterdam 1988.
- Whorf 1941: B. L. Whorf, The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language, *Language, Culture and Personality. Essays in Memory of Edward Sapir*, L. Spier (ed.), Menasha (Wis.), Sapir Memorial Publ. Fund, 1941, 75–93.
- Dixon 1982: R. M. W. Dixon, *Where Have All the Adjectives Gone*, Berlin 1982.
- Evans and Wilkins 2000: Nicholas Evans and David Wilkins, In the mind's ear. The semantics of perception verbs in Australian languages, *Language* Vol. 76, № 3, 2000, 546–592.
- Елезовић 1932: Глиша Елезовић, *Речник косовско-меџохијског дијалекта*, св. I, Београд 1932 [СДЗб књ. IV, СКА].
- Classen 1993: Constance Classen, *Worlds of sense. Exploring the senses in history and across cultures*, Lido 1993.
- Lakoff 1987: George Lakoff, *Women, fier and dangerous things. What categories reveal about mind*, Chicago 1987, Chicago Univ. Press.
- Lehmann 1995: Christian Lehmann, *Thoughts on grammaticalization*, München–Newcastle 1995.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика, *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*, Београд 2005, 575–982.

Rokoszowa 1981: Jolanta Rokoszowa, *Über das Problem des Antropozentrismus in der Sprache* (Ein Beitrag zur Untersuchung des Genus verbi) *Јужнословенски филолог* XXXVII, 1981, 25–54.

РСАНУ: *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*, изд. САНУ, Београд.

Sweetzer 1990: Eve Sweetzer, *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*, Cambridge 1990, Cambridge Univ. Press.

Тополињска 2002: Зузана Тополињска, Антропоцентрична теорија језика и српски падежни систем, *Јужнословенски филолог* LVIII, 2002, 1–13.

Summary

Milka Ivić

ON THE ANTHROPOCENTRIC THEORY AND SERBIAN LANGUAGE DATA

The goals of this paper are twofold. First, it is intended to highlight the reasons why now, in our days, many competent language investigators mention the problematic status of the famous anthropocentric theory. Second, it argues for the investigation of a problem which has so far received almost no attention, i.e. it focuses on some earlier Serbian lexical data, pointing to the unexpected fact that they fail to disclose the essential Human/non-human distinction. Namely, the lexical units *životinja*, *živina*, *živinče* have been used in Šumadija to denote all living things, including human beings.